

A „MAJORA CANAMUS” KIHÍVÁSA: ARANY JÁNOS ÉS AZ EMLÉKÓDA MŰFAJA

PORKOLÁB TIBOR

Közismert, hogy Arany János életművében egyetlen olyan költemény található, amely az emlékóda műfaji kategóriájába sorolható, azaz – *per definitionem* – egy emlékező közösség megbízásából újítja fel szónoki emelkedettséggel egy „nagy ember” emlékezetét egy kommemorációs ceremónia keretében: a Magyar Tudományos Akadémia felkérésére készült *Széchenyi emlékezetét* maga a szerző olvassa fel zajos sikerrel az Akadémia 1860. október 13-i Széchenyi-gyászünnepélyén.¹ Arany gyakran idézett leveleiből az is tudható, hogy egyetlen emlékódájának a megírására is csak „a tek. Akadémia parancsa”, a „morális kényszerítés” bírja rá a költőt.² Az irodalomtörténet-írás többnyire – e levelek kontextusába helyezve – egy terhes és nyomasztó kötelezettség teljesítéseként tárgyalja a *Széchenyi emlékezetét*. Barta János például arra az alkotás-lélektani kérdésre keresi a választ, hogy „hogyan lehetséges az, hogy a költemény ennyi gátlás közepette mégis létrejött, mégpedig – a szerző önkritikája ellenére is – a legmagasabb művészi szinten”.³ Szepes Erika értékelése ugyan lényegesen eltér a Bartától (és az emlékódát remekműként kanonizáló irodalomtörténeti közfelfogástól⁴), de a közelítésmód azonos: „Egyéni alkat és megrendelői igény nem esett egybe a mű létrehozatalánál, bár ez etikai parancs mégiscsak megalkotta a művet. Mestermunka, mives munka, irodalmunk egyik korszakjelző darabja, előrejelzi azt a monumentalitás-igényt, amely a millenniumra teljesebb ki, de nem tartozik Arany legszebb versei közé.”⁵ Ez a tanulmány viszont – némiképp eltávolodva az Arany-levelek szuggesztív önleírásaitól – arra igyekszik felhívni a figyelmet, hogy a *Széchenyi emlékezet* elkészítése és ceremóniális előadása nem csupán egy kényszerű feladat teljesítésének tekinthető, hanem olyan inspiráló kihívásnak is, amely szoros összefüggésben áll szerzőjének irodalmi státuszával, karrierlehetőségeivel, költői ambícióival, legfőképpen pedig kísérletező hajlamaival.

Arany vonakodása nagyon is érthető: pontosan tisztában van azzal, hogy az emlékóda szerzőjének úgy kellene művészileg érvényes formában felújítani a nagy ember emlékezetét, hogy közben maradéktalanul teljesíti mind az ünneplő publikum, mind pedig a megrendelő-felhasználó testület elvárásait. Ez utóbbi elvárásokkal Arany *belülről* is szembesülhet a Kazinczy-centenárium idején: hivatalosan delegált tagja ugyanis – Székács Józseffel és Lukács Móriccal együtt – az Akadémia Kazinczy-ódapályázatára beérkező költeményeket elbíráló bizottságnak. A többszintű procedúra során nem csupán a rangsorról születik döntés (a száz arany pályadíjat Tompa Mihály ódája nyeri, Szász Károly ódája pedig tíz arany

¹ Az ünnepélyről lásd a *Pesti Napló* 1860. október 14-i számának tudósítását. A röpvén kinyomtatott és osztogatott emlékóda a *Budapesti Szemlé*ben (ARANY 1860) és a Magyar Tudományos Akadémia Évkönyveiben (ARANY 1876) is megjelenik.

² ARANY 2004, 392–393, 398–399, 409–410, 445, 450.

³ BARTA 1987, 106.

⁴ Lásd például: KERESZTURY 1987, 288; NEMES NAGY 1998, 103.

⁵ SZEPES 1991, 12.

mellékjuttalomban részesül⁶), de az Akadémia arra is jogot formál, hogy módosításokat igényeljen a díjazásra, felolvasásra és kinyomtatásra érdemesített két pályaköltemény szövegében. Az Akadémia ugyanis – írja *Véleményében* Lukács Móric – „a jutalmazás által némi erkölcsi felelősséget vállal az illető művek tartalmára nézve is. Mindegyik általam ajánlott költeményben oly helyek találhatók, melyek csak azon esetben állhatnának meg, ha valóságos, hitelesen bizonyítható tényeken alapulnának, mert vádat foglalnak magokban mások ellen.” A bírálóbizottság észrevételeit megtárgyaló nyelvtudományi osztály is kitér *Jelentésében* a javítandó szöveghelyek kérdésére: a kiválasztott költeményekben „nemcsak simítandó részletek vannak, de az expositioban oly hibás előadásai pozitív tényeknek, hogy [...] szükséges lesz levelezés útján a szerzőket bizonyos dolgokra figyelmeztetni, melyeknek megírását a bizottmány a titoknokra ohajtja bizatni”.⁷ Toldy Ferenc teljesíti is a feladatot, mégpedig úgy, hogy ő maga is kiegészíti néhány szöveghellyel a korrekciós igénylistát.⁸ A minden bizonnyal Aranyt is foglalkoztató kérdés tehát az, hogy tulajdonképpen ki rendelkezik az emlékóda felett: a megbízó testület felhatalmazottjaként fellépő, kommemorációs feladatát egy közösségi ceremónia keretében teljesítő költő, avagy a költőben fel- és elismert szövegformáló kompetenciát megemlékezési szertartások működtetéséhez használó közösség, pontosabban a közösséget reprezentáló testület, illetve a testületet képviselőként eljáró tisztségviselő. Bármi legyen is e kérdésre a válasz (Tomba például nem egyértelműen a szövegkorrekció akadémiai jogát vonja kétségbe, inkább a korrekcióra való felszólítás elvétségét kifogásolja, a korrekciós igények indokoltságát vitatja, valamint az általa mégiscsak elvégzett korrekciók figyelmen kívül hagyását sérelmezi⁹), tehát bármi legyen is e kérdésre a válasz, az emlékóda szerzőjének szembeülnie kell azzal a körülménnyel, hogy szövegalkító munkájának kereteit és feltételeit jórészt a testületi ellenőrzés intézményes gyakorlata jelöli ki és szabja meg.

A Kazinczy-pályaórák hivatalos értékelésének és spontán fogadtatásának szembeülnő különbözősége ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet, hogy az emlékóda (és szerzője) a „profánum vulgus” ízlésének és aktuális hangoltságának is ki van szolgáltatva. Míg a bírálóbizottság a „beérkezett tizenhárom szaváló költemény közül” a Tompáéknak ítéli oda a pályadíjat (hiszen ez az óda tud a „legszebb” módon felemelkedni az ünnepi alkalom méltóságához),¹⁰ addig az Akadémia centenáriumi ünnepélyének közönsége sokkal inkább Szász – művészi fogyatékosságai miatt csak mellékjuttalomra érdemesített – költeményét tapsolja.¹¹ A sértett Tompa fel is teszi a kérdést a legilletékesebb személynek, vagyis az ódapályázat ügyében az Akadémiát hivatalosan képviselő és a pályadíjas költeményt az ünnepélyen felolvasó titoknoknak: „Vagy rossz volt a vers, vagy jó; ha rossz: miért díjaztattott? ha jó: miért bukott meg?”¹² Válaszlevelében Toldy kísérletet tesz a kínos ellentmondás feloldására: „Hogy itt nagyobb taps követte a másodrangú költeményt, természetes több okból. 1. Mert minden nagy közönség, a kiáltó szépség által inkább vonzódik, mint a legnagyobb szépség által, ha az nem kiáltó. A másodrangú költeménynek szép részletei vannak, azért kapott e nagy költői szárazságban díjt; az elsőrangú egy tökéletes szép egész, azért kapta a jutalmat. 2. Ki a másodrangú költeményt olvasta, nem mint költeményt olvasta,

⁶ Az ódákat lásd: TOMPA 1859; SZÁSZ 1859.

⁷ ARANY 2004, 840–841.

⁸ Lásd: TOMPA 1964, I. 321–323, 325, 337; ARANY 2004, 340, 343, 344, 347.

⁹ TOMPA 1964, I. 322–323, 338–337.

¹⁰ ARANY 1964, 8; TOLDY 1859, 73–76.

¹¹ Az Akadémia Kazinczy-ünnep. *Hölgyfutár* 1859. okt. 29.

¹² TOMPA 1964, I. 324.

hanem mint egy filippicát dörgötte le. A publikum, mely örvöng s újráztatja e frasist: a gyermek ajka németül gagyog, az, az ön költeményét nem érti; a második munka tehát más egyébként köszönheti successusát, mint költői tökélynek. 3. Hanggal nem győztem”.¹³ Arany nagyon hasonló argumentumokkal igyekszik haragvó barátját kiengesztelni: először a szónoki *actio* sikertelenségét hangsúlyozza (vagyis azt, hogy a saját hosszú beszédébe belefáradó Toldy alig érthetően olvassa fel a pályadíjas költeményt), aztán a publikum „politikai” (és a legkevésbé sem „aesthetikai”) hangulatára hivatkozik: „Hogy a magyar közönség szájaíze megveszett, hogy az nem a művészt, hanem a hangzatost, a nagyhangút szerette s szereti mindig, azt én régen mondom – olykor tapasztalom is. [...] Nem lévén fogékonyasága az igazi szépség iránt, az nyerte és nyeri meg a nagy többség tetszését, a ki ugyan széles szájjal kimondja, a mi a sokaságnak kedves.”¹⁴

Szász ódájának rendkívüli sikere arra készteti az igazgatótanácsot, hogy – a tíz arany mellékjutalmat huszonötre emelve – utólag módosítson a díjazáson.¹⁵ Ebben Tompa újabb jelét ismeri fel „compromittáltatás”-ának. „Epével és dühvel” írja Arany: „adott-e nekem (és respective magának) elégtételt az Akademia? megállott-e férfiasan *öntudatos itélete* mellett az ordító tömeggel szemben? Nem! gyáván és nemtelenül viselte magát.”¹⁶ Toldyhoz pedig terjedelmes vádiratot intéz: „mi szükség volt a m. akademiának a publicum gyengeségét, tévedését erőnek erejével magáévá tenni? [...] Mi szükség volt az ünnepély után (!!!) árvereznie feljebb a másodrangú költeményt, mely *másnak köszönte successusát mint költői tökélynek?* hiszen ez által az elsőt, mely *tökéletes szép egész*, nem aranyakra, de erkölcsi és művészeti becsére és súlyára nézve szállította le, egyszersmind saját ítéletét, önállóságát, műértőségét compromittálta az akademia. [...] Aztán, ha szinpadi hatás, *kiáltó szépség* kellett: miért nem adta rögtön amannak a jutalmat? ha nem kellett: honnan e csudálatos, e páratlan eljárás? [...] Azt mondhatná valaki: nem akart vagy nem mert az akademia, a közlekedés rohanó árja elé lépni; nem is volt szükség azt tennie, de bizony azt se, hogy, – mint a megostromlott köpü méhei végre fosztogatóikhoz állnak, – maga is az ujongatók sorába lépjen – maga ellen. [...] Valóban új jelenet, hogy a zajgó publicum, melyet marquis Foudras *szeszélyes baromnak* nevez, adjon irányt valamely tud. akademia magatartásának, izlésének és ítéletének és nem megfordítva.”¹⁷ A Kazinczy-ünnepély tehát megerősíteni látszik azt a tapasztalatot, hogy az emlékdák sikeressége elsősorban nem esztétikai minőségüktől, hanem aktuális és népszerű – olykor politikai – üzenetek közvetítésére való alkalmasságuktól függ. Nagyon is érthető tehát, hogy a „frázis-csinálás”-tól, a „vezércikk-féle” költésztől tartózkodni igyekvő Arany nyomasztó feladatként tekint a Széchenyi-óda megírására.¹⁸ És persze az sem meglepő, hogy maga helyett éppen a hallgatóságot oly’ hatásosan kiszolgáló Szászt ajánlja – egy meglehetősen maliciózus megjegyzéssel – az Akadémia képviselőjében eljáró barátja, Csengery Antal figyelmébe: „No s aztán végre Szász K.[ároly] kivonna bennünket a sárból.”¹⁹ A praktikus Csengery azonban kevés megértést tanúsít barátja poétai kételyei iránt: „A Széchenyi-vers bizony ne aggaszson! Azt irod: sokat várnak! Nézd a naponkénti tapasztalást: mily kevéssel megelégednek. A kedélyek izgatottak, van egy-két húr, melyet Széchenyiről irván, mindenki szükségkép

¹³ TOMPA 1964, I. 337.

¹⁴ ARANY 2004, 368. Lásd még: ARANY 2004, 343–344, 351–52, 382.

¹⁵ Erről Szász is beszámol *Kisebb költeményeinek* vonatkozó jegyzetében: SZÁSZ 1883, I. 398.

¹⁶ ARANY 2004, 372.

¹⁷ TOMPA 1964, I. 337–338. Tompa „compromittáltatásá”-ról lásd még: PORKOLÁB 2005, 139–149.

¹⁸ ARANY 2004, 392, 398.

¹⁹ ARANY 2004, 393.

megpendít; s e húrok megpendítésére bizonyosan kitör a lelkesedés. A mi Téged nem elégít ki, a közönséget magán kívül ragadhatja! Ne légy oly szigorú bírása ön magadnak!”²⁰ Csengery tehát arra biztatja a vonakodó Aranyt, hogy az elkészítendő ódát minden skrupulus nélkül igazítsa a közönség ízléséhez és elvárásaihoz. Ezzel pedig implicite azt is állítja, hogy a frázisos nagyhangúság az emlékóda inherens jellemzője. Ha árnyaltabb megfogalmazásban is, de hasonló végkövetkeztetésre jut a műfajt illetően – Szász költeményeit recenzeálva – Arany is. Az inkriminált Kazinczy-ódáról szólva ugyanis nem mulasztja el megjegyezni: „a legjobb költő is, ily alkalmakkal, nem tehet róla, ha némileg a színházi díszítő ecsetjével fest, csupán az a kérdés, melyik jobb *decorator* s *művész* egyszersmind. E kérdést két fél dönti el: a nagy közönség, s a műértő kisebb rész. »Kazinczy emlékezete« alkalmával e kettő, úgy látszott, meghasonlék.”²¹

Aranynak mindazonáltal több oka is van arra, hogy – az elriasztó tapasztalatok ellenére – ne utasítsa vissza a megtisztelő megbízatást. Először is a kommemorációs esemény kivételessége. Ezt a kivételességet jelzi, hogy az 1860. április 8-án elhunyt Széchenyi István méltó búcsúztatása érdekében az Akadémia még a saját szokásrendjétől és ügyrendi szabályzatától is eltér. Az 1845-ben elfogadott, majd 1860-ban megújított szabályzat kimondja: „A’ társaság elhunyt tagjai emlékezetét háromféle módon tiszteli: a) Rövid *gyászbeszéddel* [...] b) *Életrajzzal* [...] c) *Emlékbeszéddel*, mely az elhunytnak életét, munkálkodását és hatását szónoki előadással terjeszti elő.”²² A szokásos és szabályos parentációs eljárás tehát egy (rendszerint későbbi) közgyűlés tárgyat képező emlékbeszédre épül. Így történik ez Vörösmarty Mihály halálát követően is: az 1858. december 20-i közgyűlésen Eötvös József újítja fel orációjával a költő emlékezetét.²³ Széchenyi búcsúztatásáról – ahogy ez a korabeli sajtótudósításokból kiderül – 1860. április 10-én rendelkezik az Akadémia rendkívüli ülése: „Az Akadémia elhunyt nagy alkotója tiszteletére külön gyászünnepélyt fog rendezni, mely alkalommal emlékbeszéd tartására a dicsőült gróf elnöki utóda, báró Eötvös József úr határozottatott fölkeretni.” A rendkívüli ülés az emlékbeszéd ügyében ugyan a szabályzatot követve határoz, a „külön gyászünnepély” elrendelésével azonban túl is lép a szabályzaton. A szertartásrend emlékódával való kibővítéséről az április 18-án ülésező igazgatótanács hozza meg a döntést: „Ez ünnepély kiváló érdekét az emlékbeszéd teendő ugyan: jónak látta mindazáltal az igazgatóság, hogy ez ünnepélyre a nagy férfiú nevét dicsőítő költemény is készítették, s e költemény írására az akadémia egyik tagja kéressék föl. Az Igazg. tanács száz arany tiszteletdíjat ajánlott a költőnek, a kit az Akad. bizalma e végett fölszólít.”²⁴ A kivételes eljárást tehát az Akadémia egyik alapítójának, a „legnagyobb magyarnak” a méltó parentációja teszi szükségessé és indokolttá, a változtatásokhoz pedig minden bizonnyal a fél évvel korábban rendezett Kazinczy-ünnepély szolgáltatja a mintát. Az „ó dai költemény” egyébként továbbra sem lesz hivatalos, az ügyrendi szabályzatban rögzített kelléke az akadémiai parentációnak, csupán kivételes alkalmakkor – így Deák Ferenc búcsúztatásán (1877. január 28.) – szolgál a megemlékezési ceremónia

²⁰ ARANY 2004, 411–412.

²¹ ARANY 1998/d, 440.

²² KÓNYA 1994, 92, 115.

²³ Lásd: EÖTVÖS 1860.

²⁴ *Budapesti Szemle* 9. 1860, 235. Lásd még: *Új Magyar Múzeum* 10/1. 1859, 321; ARANY 1951, 512; ARANY 2004, 868.

felékesítésére.²⁵ Arany János emlékezetének felújítása a szokásos és szabályos eljárásrend szerint zajlik le – Szász Károly emlékbeszédével²⁶ – az 1884. június 8-i közgyűlésen.

Kivételesnek tekinthető az Arany Jánost ért megtiszteltetés is, hiszen „az akadémia osztatlan bizalma” személyesen őt hívja fel a Széchenyi-óda elkészítésére.²⁷ Nem írnak ki nyilvános ódapályázatot (mint ahogy az Kazinczy megdicsőítése tárgyában történik), és eltekintenek a nem nyilvános versenyztetéstől is. Ez utóbbi lehetőségre maga Arany emlékezteti Csengeryt 1860. április 23-án kelt levelében: „úgy látnám jónak, hogy az Ig.[azgató] tanács által kinevezett bizottmány ne specifice engem, hanem, ha már pályát nyitni, és az Akad. körén kívül lépni nem akar, szólítsa fel a többi verselő tagjait is, s a beérkezendő művek közül fogadná el azt, a melyik a legjobban sikerült.”²⁸ A személyes felkérés – kimondva-kimondatlanul – azt jelenti, hogy az Akadémia az élő legnagyobb magyar poétától várja „a legnagyobb magyar” emlékezetének ódai felújítását. Arany ugyan igyekszik lelkiismeretesen elősorolni kétségeit és kifogásait (először arra figyelmezteti Csengeryt, hogy „e nagy nemzeti gyász nagyobb, mintsem szóval ki volna mondható”, azaz a feladat „méltólag” eleve nem teljesíthető, majd a személyes kompetencia hiányára hivatkozik: „aztán az én műzsácskám – egészséges korában is – visszariadt volna ily magas tárgytól. A ’majora canamus’ sohasem ment énnékem, inkább a ’humiles myricae’ körül forogtam. Sőt a fráziscsináláshoz sem értek, hogy népszerű sallangokkal fődözhetném az igazi belbecs hiányát ily nagyhangú alkalmi költeményben”²⁹), ám végül – minden kétely és háritó gesztus ellenére – mégiscsak elfogadja a felkérést. Ezzel pedig vélt vagy valós kötelezettségek sorát teljesíti: egyrészt megfelel az akadémiai tagságából fakadó elvárásoknak, másrészt kifejezi háláját és köszönetét a Marczibányi-jutalomért és a fővárosi irodalomszervezői-lapszerkesztői karrier lehetőségéért, harmadrészt pedig végérvényesen elfogadja a nemzet költőjének felkínált szerepét.³⁰ Amikor a Nemzeti Múzeum zsúfolásig megtelt dísztermében kiáll a szónoki pódiumra, hogy szót adjon „a nagy nemzeti fájdalomnak”,³¹ azt a szimbolikus helyet is elfoglalja, amely Vörösmarty halálával üresedik meg a magyar irodalomban.

A vonakodni látszó költőt azonban nem csupán a kötelességtudás szigorú etikája, a kommemorációs esemény kivételes jelentősége és a személyes felkérésben megnyilvánuló példátlan elismerés bírja rá a közösségi megbízatás teljesítésére. Úgy tűnik fel, a Széchenyi-óda inspiráló költői kihívást is jelent Arany számára. Bár a műfajjal kapcsolatos ellenérzéseit többször is kifejezésre juttatja, mégiscsak foglalkoztatja a poétai megszólalásnak ez a ceremonális módja. Vörösmarty halálát követően például így ír Tompának: „Várom, hol szólal meg egy méltó lant a nagy halott felett, de még eddig hiába. Talán ez sem szabad? – Én magam nem tudok írni. Sokkal jobban tiszteltem Vörösmartyt hogyszem középszerű tirádákkal s jeremiadokkal szentségtelenítsem sirját.”³² A Kazinczy-centenáriumra is a személyes költői szerepvállalás lehetőségének (pontosabban lehetetlenségének) kontextusában tekint vissza Csengerynek címzett levelében: „Gondolod, nem sírtam-e titkon, belül-vérző

²⁵ Tóth Kálmán és a Szász Károly emlékdáit lásd: *Deák emlékezete 1877*, 84–88. A gyászünnepegyről lásd: DEÁK 2004.

²⁶ SZÁSZ 1891.

²⁷ *Budapesti Szemle* 9. 1860, 235. Lásd még: *Új Magyar Múzeum* 10/1. 1859, 321; ARANY 2004, 391.

²⁸ ARANY 2004, 393. Lásd még: ARANY 2004, 398–399.

²⁹ ARANY 2004, 392–393. Lásd még: ARANY 2004, 398–399.

³⁰ Erről lásd: MILBACHER 2009, 129–139; SZILÁGYI 2017, 24.

³¹ ARANY 2004, 392.

³² ARANY 1982, 657.

szívvel vérkönyüket, a mult évi Kazinczy-jubileumok alatt, hogy midőn fű-fa viszhangozta nagy nevét, csupán nekem kelle némán maradnom?”³³ Az emlékdával való fellépés gondolata tehát már akadémiai megbízatását megelőzően felmerül Aranyban. A „majora canamus” kihívása mellett az az elégedetlenség is a megtisztelő felkérés elfogadására sarkallhatja, amellyel „a nagy embereink nem oly régen történt halálára írt költemények”-et szemléli.³⁴ Innen nézve a Széchenyi-óda létrejötte legalább annyira köszönhető a szerzői becsvágy által vezérelt *aemulatió*nak, mint a „morális kényszerítés”-nek. A költemény megalkotása olyan kísérletként is értelmezhető, amelynek a tétje az, hogy igazolható-e esztétikai szempontból az emlékóda műfaja. Vagyis Arany arra a kérdésre keresi a választ, hogy mennyire érvényesíthetők (érvényesíthetők-e egyáltalán) művészi ambíciók egy ilyen konvencionális, formális és hivatalos műfaj esetében. Máshogy fogalmazva: lehet-e olyan emlékdát írni, amely akár a legmagasabb minőségi igényeket is kielégítve tud megfelelni a monumentum-állítás retorikai hagyományainak, illetve a megbízó testület és a szélesebb közönség aktuális elvárásainak?

Az emlékóda műfajával kísérletező Aranynek először is a kommemorációs esemény méltóságfokához illő és egyben a közízlésnek is megfelelő versformát kell fellelnie. A klasszikus antik ódai mértékek (a „nagyember-ódák” esetében főként az alkaiozi³⁵) ugyan tökéletesen megfelelnek a műfaj „szigorú fönség”-nek, ám – ahogy ezt Arany az *Irányokban* fejtegeti – „nem képesek a magyar lélekben azt a zenei viszhangot költeni, melyet egykor az illető nép keblében költöttek”, vagyis „az ily kísérlet nálunk örökre néhány tudós ember magán időtöltése maradna”.³⁶ Az alkaikum tehát idegenszerűsége miatt nem alkalmas közösségi funkció betöltésére. A népiesként (magyarosként vagy nemzetiként) emlegetett versformák viszont a „kenetteljes hang, ódai hév s emelkedés” műfaji követelményeinek³⁷ nem felelnek meg. Arany a Kazinczy-ünnepély ódáit, illetve Szász Károly – az 1860. április 30-i akadémiai gyászülésen felolvasott – Széchenyi-ódáját³⁸ követve a jambusvers mellett dönt, ám ennek egyéni – hatodfeles és ötös periódusokkal operáló, nyolcsoros, keresztrímes strófkákba rendezett – változatát³⁹ alkalmazza (nem veszi át tehát sem Tompa ötödfeles és négyes periódusait, sem Szász drámai jambusait, illetve stanzáit). E döntés ugyan meglepőnek tűnhet fel *A magyar nemzeti vers-idomról* és *A rimezett versalakokról* című értekezések azon megjegyzéseit olvasva, amelyek a jambikus és keresztrímes versszakok hazai népszerűtlenségére figyelmeztetnek, ám Arany azt sem mulasztja el hangsúlyozni, hogy ezek mégiscsak „bevett” és így használható formák a „magasabb (nem népies) költészetben”.⁴⁰

Fel kell találnia azt az „imposant” szerkezetet⁴¹ is, amely – az Arany kompozíciószményét vizsgáló Dávidházi Péter kifejezésével – „szükségszerűként” fogadtatja el⁴² a kommemorációs esemény méltóságfokához illő, roppant terjedelmet: a 25 strófkába rendezett

³³ ARANY 2004, 392.

³⁴ ARANY 1998, 105.

³⁵ BARTA 1976, 406, 412. Ilyen „nagy embert” búcsúztató alkaikumok például Berzsenyi Dániel *Wesselényi hamvaihoz* és Vörösmarty Mihály *Berzsenyi emléke* című költeményei. Czuczor Gergely és Garay János is alkaiozi strófkákban dicsőítik „a legnagyobb magyart” *Gróf Széchenyi Istvánhoz* és *Széchenyi István* című ódáikban.

³⁶ ARANY 1998/a, 105, 106. Lásd még: ARANY 1998/c, 344.

³⁷ Lásd Arany bírálatát Tompa Kazinczy-ódájáról: ARANY 1964, 8.

³⁸ SZÁSZ 1860.

³⁹ Részletesebben lásd: AJKAY 2015, 49.

⁴⁰ ARANY 1998/c, 343; ARANY 1962, 259.

⁴¹ ARANY 1998/a, 106.

⁴² DÁVIDHÁZI 1994, 305.

200 sort. Arany monumentális költeménye még a terjengősségéről ismert Szász Széchenyi-ódáját is túlhaladja nyolc sorral. Tompa és Lévay József centenáriumi Kazinczy-ódái például 136 és 125 sorból állnak,⁴³ Szászé ugyan 343 soros, ám ezt az „itt-ott ellaposodó” költeményt az elégedetlen szerző később „mintegy száz sorral” megrövidítve emeli be gyűjteményes kötetébe.⁴⁴ Szász laza struktúrájú, már-már széteső emlékdáival ellentétben Arany költeménye – ahogy ezt a vonatkozó szakirodalom⁴⁵ kimutatja – gondosan kimunkált, szigorúan egységes és feszes kompozícióba rendeződik: a propozíció-partíció-konklúzió hagyományos szerkezetét mesterien alkalmazva, a (tetsz)halál és a feltámadás (üdvörtörténeti és nemzeti) képzeteinek struktúraképző feszültségét végig fenntartva, az emelkedést mind a hangnem, mind a dikció szintjén következetesen érvényesítve, a szakrális hármasságot meghatározó kompozíciós elvvé emelve, az előre- és visszautalások összetett rendszerét nagy hatékonysággal működtetve építi fel „a legnagyobb magyar” impozáns szövegemlékművét. Innen nézve talán nem is tűnik túlzásnak Keresztury Dezső megállapítása: a *Széchenyi emlékezete* Arany „legtudatosabban megkomponált verse”.⁴⁶

Az emlékdá akkor tudja betölteni kommemorációs funkcióját, ha szerzője közösségi legitimációval bíró jelentést képes tulajdonítani az ünnepelelt „nagy ember” figurájának. Arany költeménye éppúgy a nemzet nagy ébresztőjeként-feltámasztójaként, korszakteremtő héroszaként, majd meg nem értett és meghasonlott prófétájaként mutatja fel Széchenyit, mint Kemény Zsigmond – egyébként forrásként használt – politikai jellemrajza,⁴⁷ Toldy nekrológja,⁴⁸ a tucatjával keletkező gyász- és emlékkersek, -beszéd,⁴⁹ valamint az akadémiai parentáció reprezentáns szövegei: Szász emlékdája, az ugyanekkor kelt, Széchenyi özvegyének címzett, hivatalos gyászlevél,⁵⁰ és az 1860. október 13-i gyászünnepelel elnöki nyitóbeszéde és emlékkerse.⁵¹ Arany e közhasználatú Széchenyi-imágohoz tartozó motívumkészletet is átveszi: például az „új Kasszándra”-összevetés (16. versszak) *pronominatiós* változata Révész Imre emlékkerseében, *epithetonos* változata Toldy nekrológjában és Lévay emlékkerseében tűnik fel,⁵² Széchenyi nagy tetteinek és alkotásainak katalógusszerű felsorolása (19–20. strófa) pedig – Czuczor Gergely alkaikumától Illésy György emlékkerseén át Eötvös emlékkerseéig – szinte egyetlen dicsőítő költeményből és orációból sem hiányozhat.⁵³ Az a toposz pedig, amely szónoki kérdésként hangzik el a *Széchenyi emlékkerse*tében („Hová tekintesz földeden, magyar, / Hol Széchenyi nevét ne lásd megírva / Örök dicsőség fénysugarival?”), közösségi imperatívusként vezet fel a buzdító zárlatot Csávoszky Lajos költeményében („S ha könyezel, nézz szerteszt / E hon határiban, / A hol megáll a gondolat, / Ott az ő műve van”), illetve kollektív tapasztalatként alapozza meg a *laudatiót* Szász ódájában („Nincs lábnym itt, / a hol Ő nincs jelen. / Építő lelke jár, hol néma rom van. / Kezét meglátjuk valamely jelen”) és Eötvös beszédeében („Forduljunk bárhová, tekintsünk bár mit, a mi e hazában 1825-től üdvös történt: Széchenyi nyomaira

⁴³ Tompa ódája a szerző által javított változatában (TOMPA 1860) 128 soros.

⁴⁴ SZÁSZ 1883, I. 271–280. A rövidítésről lásd a költeményhez tartozó jegyzetet: SZÁSZ 1883, I. 398.

⁴⁵ Lásd például: SZILI 1992, 67–68; DÁVIDHÁZI 2017, 241, 244; BALÁZS 2017, 221.

⁴⁶ KERESZTURY 1987, 288.

⁴⁷ KEMÉNY 1851.

⁴⁸ TOLDY 1860.

⁴⁹ Lásd például: ILLÉSY 1860; SZELESTEY 1860; OLÁH 1860/a; KOVÁCS 1860; BALKÁNYI SZABÓ 1860; RÉVÉSZ 1860, LÉVAY 1860.

⁵⁰ *Új Magyar Muzeum* 10/1. 1859, 322–323.

⁵¹ DESSEWFFY 1876; EÖTVÖS 1876.

⁵² ARANY 1876, 119; RÉVÉSZ 1860, 20; TOLDY 1860, 201; LÉVAY 1860, 27.

⁵³ ARANY 1876, 119; CZUCZOR 1903, 81–82; ILLÉSY 1860, 7–8; EÖTVÖS 1876, 105–107.

találunk”).⁵⁴ Szász ódájával egyébként is szembetűnően sok a motivikus egyezés: ilyen például a gyász(hír) hiperbolizálását szolgáló nyitó képsor; a Magyarországot – a „négy folyó és három bérc hona”-ként megjelenítő – topikus *circumlocutio* (3. strófa); az ellentétere fordított lepke-hasonlat (6. strófa); a szakrális hármis „szól”-ás feltámasztó-teremtő gesztusa (13. strófa); a „szabályhoz törni kénytelen” Tisza víziója (20. strófa); a nagy halott *oxymoronos* halhatatlanná nyilvánítása (24–25. strófa). E szoros kapcsolat ugyan a szöveg-filológia hagyományos – forráskritikai – keretei között is vizsgálható (már Horváth János feltételezi, hogy a kismester Szász ódája hatással volt a nagymester Aranyéra⁵⁵), ám az a megközelítés, amely Arany költeményének intertextuális sajátosságait a költői versengés kontextusába helyezve értelmezi, e nagyszabású feladatvállalás rejtettebb szerzői intencióit is felfedheti.

A közösségi jelentéstulajdonítás művelete persze csak akkor lehet sikeres, ha az emléköda szerzője – a rendíthetetlen patriotizmus ideája jegyében – homogenizálni tudja hősének belső feszültségekkel, ellentmondásokkal, sőt rejtélyekkel terhelt politikai pályafutását. A konszenzusos (azaz kommemorációs funkciót betölteni képes) Széchenyi-figura megformálásának nehézségeire már Kemény figyelmeztet: „De ha nem könnyű Széchenyi állását szigorúan kijelölni kortársai és a koreszmék irányában; ha nehéz Kossuth-tali viszonyait úgy érinteni, hogy az érintés által az igazság ne sértessék, s midőn nem sértetett, a közvélemény és a közérzület – Magyarországnak e két nagy betege – gyöngédtelenül ne ingereltessek: másfelől, szintolly éles szemet, átható felfogást és ügyes tapintatot igényel, Széchenyi kedély- és szellemvilágában a tájékozási pontokat elfoglalni. Mert »a legnagyobb magyar« – s e nevet Kossuth olly méltán ruházta az 1840-ki pesti gyűlésen Széchenyre – mint egyén, mint jellem, örökké talány volt kortársai előtt, s közpályája végperceiben, azon véleményt is, melly róla a többségnél megszilárdult, tragikai sorsa által felforgatá.”⁵⁶ A kényes és vitatott nézeteket, tetteket, körülményeket illetően Arany a szokásos retorikai eljárásmodot követi. Többnyire az (el)hallgatás eszközével él. Széchenyi talányos halálát ő is közösségi üzenetté transzponálja (akárcsak *Széchenyi halálára* című költeményében Oláh Károly), ám a két – egymást kizáró – értelmezési lehetőség fejtegetését a mellőzés és leplezés (*praeteritio* és *occultatio*) alakzatával szakítja meg: „Oh, mely irigy sors önző átka vett el, / Hogy ébredésünk hajnalát ne lásd? – / Vagy épen egy utolsó honfi-tettel / Tagadnod kelle – a feltámadást?... // Nem, Üdvözült, nem!... fájdalunk hevében / Hamvad ne sértse káromló beszéd.”⁵⁷ Ha pedig feltétlenül szükséges, retorikai *confirmatio*hoz folyamodik: a hidegszívség – Kemény által is cáfolni igyekezett – vádjá alól antitetikus érveléssel menti fel hőst: „Nem láttuk, e szív néha mit palástol / Hordván közöny havát és gúny jegét: / Hogy óvni gyöngé csírát fagyástol / Órizza életosztó melegét.”⁵⁸ A leplezés és az igazolás egyébként Eötvös – a gyászünnepélyen közvetlenül a *Széchenyi emlékezete* előtt elhangzó – emlékbeszédében is a képviselői beszédmód nélkülözhetetlen kelléke.⁵⁹

Arany nem csupán a gyászünnepély közönségét feszélyező, elbizonytalanító és megosztó kérdésekben jár el az elvárt tapintattal,⁶⁰ de a közösségi identitásképzés „retorikusan

⁵⁴ ARANY 1876, 119; CSÁVOLSZKY 1861, 2; SZÁSZ 1860, 9; EÖTVÖS 1876, 107.

⁵⁵ HORVÁTH 1997, 257.

⁵⁶ KEMÉNY 1851, 338.

⁵⁷ ARANY 1876, 119. Oláh költeményének vonatkozó részét lásd: OLÁH 1860/a, 26.

⁵⁸ ARANY 1876, 120. Lásd még: KEMÉNY 1851, 340.

⁵⁹ Lásd például: EÖTVÖS 1876, 104, 113.

⁶⁰ Ezt hangsúlyozza Keresztury Dezső is: KERESZTURY 1987, 292.

adhortatív feladat”-át⁶¹ is kötelességtudóan teljesíti. A fájdalom, gyász és panasz expressziójáról lemondva jórészt *laudatio*s műveleteket hajt végre (a *lamentatio* korlátozását jelzi a „morzsoljuk el könyűnk”-imperatívusz), Széchenyi apoteózisát pedig mintaszerűen fordítja át – az *emlékezet* és *remény* toposzpár variációs alkalmazásával⁶² – a nemzeti önaffirmációba. Ahogy Barta János fogalmaz: „A költői invenció az, hogy a nemzet ne csak átélje a gyászt, hanem megküzdjön a gyászban a hitért, a halálból a föltámadásért és örökléért, a géniusz megdicsőüléséből merítsen a nemzet nevében és a nemzet számára reményt és hitet az életre.”⁶³ A költemény utolsó sorai – csakúgy, mint Tompa Kazinczy- és Szász Széchenyi-ódáinak zárlatai – immár diadalmasan hirdetik az ünneplő közösség, a nemzet (feltámadó) életerejét és (eljövendő) dicsőségét: „Mi fölkelünk: a fájdalom vigasztal: / Egy nemzet gyásza nem csak leverő: / Nép, mely dicsőt, magasztost így magasztal, / van élni abban hit, jog és erő!”⁶⁴ A Széchenyi *emlékezetéből* persze a „Magyarország nem volt, hanem lesz” jelmondat sem hiányozhat, ám a parafraziszos citátum („Kimondá: »a magyar lesz«, – hogy *legyen!*”) – a Széchenyi-emlékversek és -beszédék többségével ellentétben – nem a serkentő-buzdító zárlatban, hanem a magasztos küldetésére ráismerő hőst megidéző 8. strófában szolgálja a reményteljes jövő dimenziójának a megnyitását.⁶⁵

Arany a kivételes tárgy méltó retorikai felékesítésében is igyekszik követni a konvenciókat és az elvárásokat. Az „ódaí hév s emelkedés”, a műfaj „szigorú fensége”⁶⁶ feltételezi például az – egymással többnyire összekapcsolódó – antik-mitologizáló és a bibliikuszakerológia utalásrendszer alkalmazását. A Széchenyi *emlékezete* – ahogy a vonatkozó szakirodalom megállapítja – „úgy szövi össze a húsvéti feltámadás bibliai történetét és a magyar nemzeti történelem nagyelbeszélését”, hogy főhőse „történelmi héroszból valóságos mitikus-vallási tüneményé magasodik”.⁶⁷ Az emlékdátától elvárt szónoki hatás elérésében kiemelkedő szerepük van az adjekciós (a hozzáadáson, bővítésen, toldáson alapuló), az immutáció (a helyettesítésen alapuló), illetve a pragmatikus alakzatoknak. A hagyományos *ornatust* előállító Arany nagy retorikai jártassággal alkalmazza a halmozás (*accumulatio*), a fokozás (*gradatio*), a párhuzam (*parallelismus*), az ismétlés (*repetitio*), az ellentét és a látszólagos ellentét (*contrarium* és *paradoxon*), a közbevetés (*hyperbaton*), a névcseré (*pronomination*), a képzel beszéd (*sermocinatio*), a megszólítás (*apostrophe*), a retorikus kérdés (*interrogatio*) alakzatait, illetve ezek különböző kombinációit. Mesterien kerüli el ugyanakkor a dagályosság, a terjengősség, a *pleonasmus* (a túl sokat mondás) – Szász Károlyra például oly’ jellemző – vétkét. „Az óda komoly, szilárd, fukarnyelvű, de »mázsás« szavakat görgető cicomátlan fenséges tartása”⁶⁸ megköveteli a nyelvi sűrítettséget, a szövegalkítás ökonomikus szigorát. Ennek megfelelően a Széchenyi *emlékezetében* fontos szerepet töltenek be a detrakciós (az elhagyáson, csökkentésen alapuló) alakzatok is: például a *synkope* és a *zeugma*.⁶⁹

⁶¹ SZILI 1992, 74.

⁶² „A költemény fordulópontjain a gondolatmenet tengélyévé” tett toposzpárról lásd: SZILI 1992, 67–68.

⁶³ BARTA 1987, 114.

⁶⁴ ARANY 1876, 120. Lásd még: TOMPA 1859, 62; SZÁSZ 1860, 15.

⁶⁵ ARANY 1876, 117. Lásd még például: OLÁH 1860/a, 28; BALKÁNYI SZABÓ 1860, 46; ILLÉSY 1860, 15; RÉVÉSZ 1860, 23; EÖTVÖS 1876, 114.

⁶⁶ Arany bírálata Tompa ódájáról: ARANY 1964, 8; ARANY 1998/a, 105.

⁶⁷ DÁVIDHÁZI 2017, 244; BARTA 1987, 117.

⁶⁸ ARANY 1998/a, 105.

⁶⁹ Arany költeményének retorikai vizsgálatát lásd: BALÁZS 2017.

Arany tehát aggályosan ügyel a műfajjal kapcsolatos regulák és szokásrend betartására. Messzemenően akceptálja azt, hogy az emlékkóda szerzőjének tartózkodnia kell az individuális önkiteljesítéstől, jórészt le kell mondania az autonóm szövegalkítás lehetőségéről, és poétai ambícióit – a dicsőítő ékesszólás konvencióit és a közösségi elvárásokat követve – az intézményes emlékezés kollektív diskurzusának minél hatásosabb megszólaltatására kell korlátoznia. E szigorúan szabályozott kommunikációs szituációban és műfaji keretek között ugyanakkor szokatlan merészséggel él a nyelvi innováció eszközeivel. A *Széchenyi emlékezete* konvenciótól eltérő, kísérletező, sőt olykor normabontó nyelvhasználatát példázza a nyelvi váratlanságot, kihívást, illetve tömörítést és jelentéskonzentrációt egyaránt szolgáló *hapax legomenonok* (jórészt egyéni szóösszetételek) és a transzmutációs (vagyis átalakításon, felcserélésen alapuló) alakzatok közé sorolt *inversiók* gyakori feltűnése. Arany – ahogy ezt a Baróti Szabó Dávid költészetét vizsgáló értekezésében fejtegeti – a költői nyelv megújításának egyik lehetőségeként tekint a szórend (korántsem önkényes, hanem funkcionális) felforgatásának gyakorlatára: „Röviden, nyomatékosan akar szólni, olykor a fukarságig: lehány minden fölösleget, olykor a szükségest is; eltér a mindennapitól, hogy szokatlanság által újítsa nyelvét; széttördeli a közönséges lapos szórendet; avult és tájszókat vesz fel, újakat is csinál. Mindezt nem szorultságból, hanem teljes öntudattal, a római költők példájára.”⁷⁰

A műfaj nyelvi megújítását célzó kísérletek sorába tartozik a befogadót aktív értelmezői közreműködésre készítő, a játék és a ráismerés öröme felkínáló – többnyire *circumlocutió*ként megformált – *aenigmák* alkalmazása. A Széchenyit felékesítő bibliai és antik történelmi példasor (12. strófa) ilyen feladvánnyként várja a megfejtést. Széchenyi nagy tettei is feloldandó talányokként kerülnek felsorolásra. Elsőként – és „főhelyen”⁷¹ – a Magyar Tudós Társaság megalapítása (9–10. strófa). Arany így korántsem a szokványos módon teljesíti képviselési szerepköréből adódó kötelességét, hiszen *aenigmaként* jeleníti meg azt a kultikus eseményt, amely az ünnepelt „nagy ember” intézményes kötődését demonstrálja az ünnepélyt rendező testülethez (és viszont). Széchenyi többi nagy alkotásának elmaradhatatlan *enumeratiója* sem konvencionális módon történik meg a 19–20. versszakban: a direkt megnevezések és azonosítások helyett itt is a feszültségteremtő, a ráismerés izgalmát kiváltó enigmatikusság uralja a szövegformálást. A „Ha büszke méned edzi habzó pálya”-sor látványosan szemlélteti a hivatalos és formalizált műfaj igencsak szűk keretein belül kísérletező Arany innovatív megoldásait: a befogadó olyan *aenigma* megfejtésére kényszerül, amelynek a rendkívüli nyelvi erejét egyfelől az *inversió*s sorképzés, másfelől az egyedi költői leleménynek tekinthető *metonymia* adja. Arany eljárásának váratlansága, merészsége és ebből következő retorikai, sőt poétikai-esztétikai hatásossága például Czuczor vagy éppen Illésy Széchenyi-költeményeinek vonatkozó szöveghelyeivel összevetve válik igazán szembeütővé: „Versengve futnak Pest-Budának / Tapsai közt diadalmi ménék”;⁷² „S van casino és akademia, / Lóverseny, ut keresztül a hegyen”.⁷³ Barta János és Keresztury Dezső joggal hangsúlyozzák, hogy a kényszerűnek látszó költői feladat mégiscsak meg tudja mozgatni Arany „nyelvalkotó erejét”, hogy „a nyelvi fantázia újabb eszközt ad Arany kezébe: az egyedi, újszerű, expresszív erejű szókapcsolásokat”, hogy Arany „teljes szuverenitással kezelte a szófűzést, a versmondatformálás eszközeit”.⁷⁴

⁷⁰ ARANY 1998/b, 228–229.

⁷¹ ARANY 1951, 513.

⁷² CZUCZOR 1903, 82.

⁷³ ILLÉSY 1860, 8.

⁷⁴ BARTA 1987, 117, 119; KERESZTURY 1987, 283.

Arany tehát saját poétikai elveit és esztétikai igényeit következetesen érvényesítve kíván megfelelni a „majora canamus” kihívásának, a testületi és közösségi elvárásoknak. Innen nézve a *Széchenyi emlékezete* olyan nagyszabású – a korabeli költői gyakorlat implicit kritikájaként is értelmezhető – kísérletnek látszik, amelynek a tétje az, hogy megalkotható-e az ideáltipikus (azaz a kommemorációs funkcióját magasrendű művészi formában betölteni képes) emlékkóda. E kísérlet sikeressége Arany számára igencsak kérdéses – legalábbis ez derül ki 1860. szeptember 29-én Tompának írott, a kötelességtudó feladatteljesítés szerénykedő narratíváját továbbra is fenntartó leveléből: „Széchenyi-versem kész. Alkalmi poema lett biz az, és nagyon meglátszik rajta a morális kényszerítés, melynek nyomása alatt világra jött. Hanem legalább megettem, a mit rám parancsoltak.”⁷⁵ A kortársi és a századfordulós közvélemény viszont – ahogy ezt Lévay József értékelése példázza – remekműként ünnepli a költeményt: „magasan szárnyaló classikus óda”, melyben „a legnagyobb magyar dicsőítése, az emlékező nemzet méltósága s a költő szellemfőnsége oly magasztos együttes kifejezésre jut”.⁷⁶

A kommemorációs elokvenciát nagy odaadással és erudícióval gyakorló Lévay életművét vizsgálva az a kettős, pontosabban ellentmondásos hatás is érzékelhetővé válik, amelyet a *Széchenyi emlékezete* a századutó és a századelő emlékkóda-költészetre gyakorol. Lévay egyfelől követendő mintaként tekint Arany költeményére: *Tompa szobránál* című szoboravató ódája átveszi a *Széchenyi emlékezete* versformáját, *Arany emlékezete* című parentációs ódája pedig a *Széchenyi emlékezete* 23–24. strófájának variációs megidézésével tiszteleg az elhunyt költőtárs előtt: „És elmorzsoljuk a könyűt szemünkben, / Büszkén érezve, hogy mienk valál, / Magasztalás zeng emlékünnepeinkben, / S nem nyom le bús árnyával a halál, / Mert amit ő elvett tőlünk tebenned, / Porok közt a por csendesesen pihenhet, – / Nem volt egyéb, csak elmúló alak, / A szellem elviselt ruhája csak. // Lényed jobb részét, azt a föld felettit, / Örökségül művedben itt hagyád. / Az mindnyájunk köz, drága kincse lett itt, / S száll nemzedékről nemzedékre át.”⁷⁷ A „nagy ember” *oxymoronos* halhatatlanná nyilvánításának és a mulandó földitől megtisztult maradandó szellemi felmutatásának – Arany által celebrált – költői szertartása Az *Arany-szoba*, a *Tompa szobránál*, a *Toldy Ferenc emlékezete* és a *Tompa emléke* című Lévay-ódákban is a kommemoráció retorikai csúcspontját képezi.⁷⁸ (A *Széchenyi emlékezete* nagyhatású zárlatának *laudatiós* toposzai még Lévay emlékbeszédeibe is beépülnek.⁷⁹) Arany felülmúlhatatlannak tartott költeménye másfelől nyomasztó hatással van Lévayra. Azt a felkérést, amely 1909 márciusában az Akadémiától érkezik egy Széchenyi halálának ötvenedik évfordulója alkalmából elkészítendő és előadandó emlékkóda ügyében, végül azért nem teljesíti, mert „hogyan is írjon valaki ódát Széchenyiről Arany ódája után”.⁸⁰ A hatásiszony e jelenségére már Benedek Marcell felhívja a figyelmet Arany-kismonográfiájában: „Ez a költemény a maga sokrétű tökéletességével megölte az óda műfaját, legalább a szó régi értelmében. Megölte azt a műfajt, amelynek tárgya egy kiváló egyéniség magasztalása. [...] az ő műve után néhány száználmas kísérletet nem számítva, amelyek még a versformáját is utánozták, nem lehetett többé ódát

⁷⁵ ARANY 2004, 450.

⁷⁶ LÉVAY 1893, 325.

⁷⁷ LÉVAY 2018, 104.

⁷⁸ LÉVAY 2018, 129, 134, 139, 152.

⁷⁹ LÉVAY 2018, 60, 73, 84, 110, 144.

⁸⁰ LÉVAY 2001, II. 68.

írni. Kossuth halála vagy a Millennium ünnepe senkit sem bátorított fel, hogy ezzel a műfajjal megpróbálkozzék.”⁸¹

Maga Arany sem kísérletezik többé az emlékkóda műfajával. Még azt az akadémiai megbízatást sem fogadja el, amely patrióta-ideálja, politikai-államférfiúi eszményképe és meghitt barátja, Deák Ferenc emlékezetének ódai felújítását várná tőle. (A kényszerűen kiírt pályázatot majd – talán mondani sem kell – Szász Károly pályakölteménye nyeri meg.⁸²) Az életmű nemes zárványának tekinthető *Széchenyi emlékezete* így nem csupán a műfaj aranykoráról tanúskodik, de gyorsan bekövetkező és hosszúra nyúló agóniáját is (be)láthatóvá teszi.

Bibliográfia

AJKAY 2015

AJKAY Alinka: „Át téren és időn”. Versforma és intertextualitás. *Irodalomismeret* 2. 2015, 47–56.

Akademiai emlékkönyv 1859

Akademiai emlékkönyv a Kazinczy Ferencz évszázados ünnepéről, oct. XXVII. M. DCCC. LIX. Pest, MTA, 1859.

ARANY 1860

ARANY János: Széchenyi emlékezete. *Budapesti Szemle* 10. 1860, 491–496.

ARANY 1876

ARANY János: Széchenyi emlékezete. *MTA Évkönyvei* 10/1. 1876, 115–120.

ARANY 1951

ARANY János: *Kisebb költemények*. Kiad. VOINOVICH Géza. Budapest Akadémiai, 1951. (Arany János Összes Művei, 1.)

ARANY 1962

ARANY János: A rimezett versalakokról. In: ARANY János: *Prózai művek* I. Kiad. KERESZTURY Mária. Budapest, Akadémiai, 1962 (Arany János Összes Művei, 10), 259–163.

ARANY 1964

ARANY János: *Hivatali iratok* II. Kiad. GERGELY Pál. Budapest, Akadémiai, 1964. (Arany János Összes Művei, 14.)

ARANY 1982

ARANY János *Levelezése 1852–1856*. Kiad. SÁFRÁN Györgyi–BISZTRAY Gyula–SÁNDOR István. Budapest, Akadémiai, 1982. (Arany János Összes Művei, 16.)

⁸¹ BENEDEK 1970, 102.

⁸² Az ódát lásd: *Deák emlékezete* 1877, 86–88.

- ARANY 1998
ARANY János: *Tanulmányok és kritikák*. Kiad. S. VARGA Pál. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998. (Csokonai Könyvtár. Források, 4.)
- ARANY 1998/a
ARANY János: Irányok. In: ARANY 1998, 100–111.
- ARANY 1998/b
ARANY János: Szabó Dávid. In: ARANY 1998, 226–230.
- ARANY 1998/c
ARANY János: A magyar nemzeti vers-idomról. In: ARANY 1998, 310–345.
- ARANY 1998/d
ARANY János: Költemények Szász Károlytól. In: ARANY 1998, 421–443.
- ARANY 2004
ARANY János *Levelezése 1857–1861*. Kiad. KOROMPAY H. János. Budapest, Universitas, 2004. (Arany János Összes Művei, 17.)
- BALÁZS 2017
BALÁZS Géza: A legnagyobb költő a legnagyobb magyarról. (Arany János: *Széchenyi emlékezete*.) *Magyar Nyelvőr* 2. 2017, 216–233.
- BALKÁNYI SZABÓ 1860
BALKÁNYI SZABÓ Lajos: Gróf Széchenyi István emlékére. In: OLÁH 1860, 43–46.
- BARTA 1976
BARTA János: Berzsenyi. In: BARTA János: *Klasszikusok nyomában. Esztétikai és irodalmi tanulmányok*. Budapest, Akadémiai, 1976, 404–415.
- BARTA 1987
BARTA János: Arany János Széchenyi-ódája. In: BARTA János: *A pálya végén*. Budapest, Szépirodalmi, 1987, 105–121.
- BENEDEK 1970
BENEDEK Marcell: *Arany János*. Budapest, Gondolat, 1970. (Nagy Magyar Írók.)
- CZUCZOR 1903
CZUCZOR Gergely: Gróf Széchenyi Istvánhoz. In: CZUCZOR Gergely *Költői munkái*. Kiad. ZOLTVÁNY Irén. Budapest, Franklin-Társulat, 1903 (Magyar Remekírók, 21), 80–82.
- CSÁVOLSZKY 1861
CSÁVOLSZKY Lajos: Emlékezés Széchenyi halálára. In: *Széchenyi Emlékkönyv MDCCCLXI*. Szerk. RÁCZ Miklós–VERESS Károly. Kecskeméten, N.-Kőrösi Főiskolai Önképző-Társulat, 1861, 1–2.

DÁVIDHÁZI 1994

DÁVIDHÁZI Péter: *Hunyt mesterünk. Arany János kritikus öröksége*. Budapest, Argumentum, 1994.²

DÁVIDHÁZI 2017

DÁVIDHÁZI Péter: „*Vagy jőni fog*”. *Bibliai minták nemzetiesítése a magyar költészetben*. Budapest, Ráció, 2017.

DEÁK Á. 2004

DEÁK Ágnes: Deák, a magyarok Mózes. Deák Ferenc és a kortárs utókor. *Holmi* 8. 2004, 935–946.

Deák emlékezete 1877

A Magyar Tudományos Akadémia által MDCCCLXXVII január XXVIII-án Deák Ferencz igazgató és tiszteleti tagja emlékezetére tartott ünnepélyes közülés tárgyai. Budapest, MTA, 1877.

DESSEWFFY 1876

DESSEWFFY Emil: Elnöki nyitóbeszéd a Magyar Tudományos Akadémia XIX. ünnepélyes közülésén. *MTA Évkönyvei* 10/1. 1876, 3–8.

EÖTVÖS 1860

EÖTVÖS József: Emlékbeszéd Vörösmarty Mihály r. t. felett. *MTA Évkönyvei* 9. 1860, 29–37.

EÖTVÖS 1876

EÖTVÖS József: Gróf Széchenyi István emlékezete. *MTA Évkönyvei* 10/1. 1876, 95–114.

HORVÁTH 1997

HORVÁTH János: Szász Károly emlékezete. Akadémia, 1929. In: HORVÁTH János: *Tanulmányok*. I–II. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997 (Csokonai Könyvtár, 12), II/248–274.

ILLÉSY 1860

ILLÉSY Görgy: *Széchenyi emlékezete*. Debreczen, 1860.

KEMÉNY 1851

KEMÉNY Zsigmond: Széchenyi István. In: *Magyar szónokok és statusférjak (Politikai jellemrajzok)*. Kiad. CSENGERI Antal. Pesten, Heckenast, 1851, 333–512.

KERESZTURY 1987

KERESZTURY Dezső: „*Csak hangköre más*”. *Arany János 1857–1882*. Budapest, Szépirodalmi, 1987.

KÓNYA 1994

„...*Magyar Akadémia állíttassék fel...*” *Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990*. Kiad. KÓNYA Sándor. Budapest, MTA Könyvtára, 1994. (MTA Könyvtárának Közleményei, 32 [107].)

- KOVÁCS 1860
KOVÁCS Gyula: Széchenyi emlékezete. In: OLÁH 1860, 47–51.
- LÉVAY 1860
Széchenyi-gyász Borsodvármegye szívében Miskolczon 1860. Aprilishóban. [Szerk. LÉVAY József.] Miskolcz, 1860.
- LÉVAY 1893
LÉVAY József: Arany lyrája. *Akadémiai Értesítő* 4. 1893, 317–329.
- LÉVAY 2001
Szenpéteri üres fészek. Lévy József naplója. I–II. Szerk. PORKOLÁB Tibor. Miskolc, B.-A.-Z. Megyei Levéltár, 2001.
- LÉVAY 2018
LÉVAY József *Emlékódái és emlékbeszédei.* Kiad. PORKOLÁB Tibor. Miskolc, II. Rákóczi Ferenc Megyei és Városi Könyvtár, 2018.
- MILBACHER 2009
MILBACHER Róbert: *Arany János és az emlékezet balzsama. Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben.* Budapest, Ráció, 2009 (Ligatura).
- NEMES NAGY 1988
NEMES NAGY Ágnes: Vörösmarty Mihály: *Előszó.* In: NEMES NAGY Ágnes: *Szőke bikkfák. Verselemzések.* Budapest, Móra, 1988 (Diákkönyvtár), 98–109.
- OLÁH 1860
Debreczeni emlékfüzet gr. Széchenyi István sirjára. Szerk. OLÁH Károly. Debreczen, Telegdi, 1860.
- OLÁH 1860/a
OLÁH Károly: Széchenyi halálára. In: OLÁH 1860, 25–28.
- PORKOLÁB 2005
PORKOLÁB Tibor: „Nagyjainknak pantheonja épül”. *Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékbeszéd.* Budapest, Anonymus, 2005 (Belépő).
- RÉVÉSZ 1860
RÉVÉSZ Imre: Emlékbeszéd gróf Széchenyi István felett. In: OLÁH 1860, 11–23.
- SZÁSZ 1859
SZÁSZ Károly: Kazinczy Ferencz emlékezete. In: *Akadémiai emlékkönyv* 1859, 25–38.
- SZÁSZ 1860
SZÁSZ Károly: *Széchenyi emlékezete.* Pest, Emich, 1860.
- SZÁSZ 1883
SZÁSZ Károly *Kisebb költeményei.* I–II. Budapest, Franklin-Társulat, 1883.

SZÁSZ 1891

SZÁSZ Károly: Emlékbeszéd Arany János felett. *MTA Évkönyvei* 17/2. 1891, 17–31.

SZELESTEY 1860

SZELESTEY László: Széchenyi emlékezete. *Képes Ujság* 2/7. 1860, (máj. 13.) 80.

SZEPES 1991

SZEPES Erika: Arany János: Széchenyi emlékezete. *Ezredvég* 5. 1991, 7–12.

SZILÁGYI 2017

SZILÁGYI Márton: „*Mi vagyok én?*” *Arany János költészete*. Budapest, Kalligram, 2017.

SZILI 1992

SZILI József: Szellemidézés Aranyéknál, avagy intertextuális közelítés a 19. századi líra asztráltetéhez. *Literatura* 1. 1992, 45–76.

TOLDY 1859

TOLDY Ferencz: Jelentés a Kazinczy-pályázatról. In: *Akademiai emlékkönyv* 1859, 73–76.

TOLDY 1860

TOLDY Ferencz: Ápril 8. 1860. *Új Magyar Muzeum* 10/1. 1860, 193–201.

TOMPA 1859

TOMPA Mihály: Hymnus Kazinczy Ferencz százados ünnepén. In: *Akademiai emlékkönyv* 1859, 55–62.

TOMPA 1860

TOMPA Mihály: Kazinczy emlékezete. In: *Kazinczy-Emlény. A Miskolczon 1859. Octob. 27-én tartott Kazinczy-ünnepély rajza*. [Szerk. LÉVAY József.] Miskolcz, Rácz, 1860, 125–131.

TOMPA 1964

TOMPA Mihály *Levelezése*. I–II. Kiad. BISZTRAY Gyula. Budapest, Akadémiai, 1964. (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 6–7.)